

Приказ на книгата:

МИСЛЕЊЕ, БРЗО И БАВНО

од Даниел Канеман

Kahneman, D. (2011). *Thinking, Fast and Slow*. New York: Farrar, Straus and Giroux.

Во септември 2016 година беше промовирано македонското издание на книгата „Мислење, брзо и бавно“ од издавачот Арс студио, а во рамките на проектот *Врвови на светската филозофија, историја и психологија со психоанализа* при Министерството за култура на Република Македонија. Оригиналната верзија на делото прв пат е публикувана во 2011 год. и брзо стана бестселер во САД, по што следуваа преводи на многу јазици во светот. Автор на книгата е еден од највлијателните современи психолози, Даниел Канеман (Daniel Kahneman), професор емеритус на Универзитетот во Принстон и добитник на бројни награди, меѓу кои Нобеловата награда за економија (2002) и наградата за животно дело, доделена од Американската психолошка асоцијација во 2007 година. Со македонскиот превод овој научен труд станува подостапен за домашната академска читателска публика не само од областа на психологијата, туку и од областа на економијата и на когнитивните науки.

На 555 страници Канеман нуди оригинално видување за функционирањето на човековиот ум од психолошки аспект, овозможувајќи ни да разбереме како решаваме проблеми, донесуваме одлуки и вршиме избори, на какви грешки е подложно мислењето и што можеме да сториме за да ја зголемиме контролата на нашиот мисловен процес. Неговото укажување на човековата ирационалност во процесот на донесување судови и одлуки во нерутински ситуации силно го разлишало доминантното гледиште во општествените науки во 70-тите години на 20-тиот век за Homo economicus, односно за човекот како рационално суштество кое донесува максимално корисни одлуки. Канеман открива систематски грешки во расудувањето на луѓето, кои не се должат само на влијанието на емоциите, туку се вградени во нашиот когнитивен апарат.

Содржините презентирани во книгата се плод на долгогодишните емпириски истражувања и научни дебати на авторот и на неговиот, сега веќе починат, соработник Амос Тверски (Amos Tversky), кому Канеман и му ја посветува книгата. Всушност низ целиот текст авторот му оддава признание на својот соработник и пријател за луцидните идеи и духовитите забелешки

во врска со темите кои научно ги истражувале повеќе од две децении. Воедно, тој изразува жалење што Тверски не дочекал заедно да ја добијат Нобеловата награда во 2002 год. за иновативното толкување на добиените резултати низ призмата на психологијата и на економијата, со што создале нов правец наречен бихевиорална економија. По смртта на Тверски во 1996 година, Канеман го насочува својот научен интерес кон хедоничката психологија, која ја истражува природата на среќата и факторите кои влијаат на доживувањето различни нивоа на среќа.

Книгата „Мислење, брзо и бавно“ е структурирана од: вовед, пет дела поделени на поглавја, заклучоци, два додатока, белешки и индекс на поими. Додатоците се всушност постари статии на тандемот Канеман-Тверски, објавени во научната периодика, во кои се изложени идеите што Комитетот за Нобелова награда ги оценил како исклучителни придонеси во економијата. Станува збор за статијата „Расудување во услови на несигурност: хевристики и пристрасности“, објавена во списанието *Наука (Science)* во далечната 1974 год. и статијата „Избори, вредности и рамки“, објавена во списанието *Американски психолог (American Psychologist)* во 1984 год., во која се претставени теоријата на изгледи (prospect theory) и истражувањата на авторите за ефектите од врамувањето (framing effects).

Во првиот дел од книгата, со наслов *Два сисџема*, авторот нè запознава со двата „главни ликови во приказната“, односно со брзиот Систем 1 и со бавниот Систем 2, чија активност и меѓусебна соработка го детерминираат мисловниот процес. Системот 1 работи автоматски, интуитивно и без напор, информациите брзо ги обработува и користи хевристички стратегии. Системот 2 е рационален и логичен, информациите ги обработува на свесно ниво и бавно, проверува и одмерува. Двата система честопати се спротивставени бидејќи мислењето засновано на Систем 1 е подложно на грешки, а Систем 2 треба да вложи напор и време за да ги открие. Луѓето вообичаено се склони кон брзо донесување одлуки заради мрзеливоста на менталниот контролор или заради неоправдано големата доверба во интуицијата, па затоа честопати вршат погрешни избори во секојдневниот живот и во бизнисот.

Во деветте поглавја во рамките на првиот дел, Канеман ги опишува и ги илустрира преку примери најчесто користените хевристики: когнитивна леснотија, асоцијативна кохерентност, конфирмациска пристрасност, емоционална кохерентност (ефект на ореол), интуитивна процена („ментална пушка“), замена на прашања, афективна хевристика. Хевристичките се едноставни мисловни процедури, скратени патеки кои што водат до решенија на проблеми или одговори на тешки прашања, но не гарантираат дека решенијата ќе бидат

точни или најповолни. Авторот укажува на богатството на автоматските и често несвесни процеси кои ја чинат основата на интуитивното мислење, на улогата на асоцијативната меморија во конструирањето кохерентна интерпретација на она што ни се случува во секој момент, како и на илузијата на вистинитост која ни ја даваат информациите кои ни се попознати, достапни или со кои сме афективно поврзани.

Хевристѝики и ѝрисѝрасносѝи е насловот на вториот дел од книгата, во кој главно се објаснуваат тешкотиите со кои луѓето се соочуваат при статистичкото размислување, заради што извлекуваат погрешни и пристрасни заклучоци. Хевристиките кои се документирани во овој контекст се: законот на мали броеви, пристрасна доверба, ефект на закотвување, каскади на достапност, репрезентативност. Дури ни стручните лица не се имуни на грешки при статистичкото заклучување, особено во однос на генерализациите на резултатите добиени на мали примероци, припишување поврзаност/каузалност онаму каде што реално не постои или преценување/потценување на зачестеноста на настани во зависност од леснотијата со која се доаѓа до информациите или заради личното емоционално искуство. Луѓето понекогаш обрнуваат поголемо внимание на содржината на пораката отколку на нејзината валидност и се склони да ги интерпретираат настаните посимплифицирано и покохерентно отколку што е оправдано врз основа на доказите со кои што располагаат. Статистиката бара размислување за многу работи истовремено, а Системот 1 не е создаден за тоа.

Низ шесте поглавја во рамките на третиот дел од книгата, насловен како *Преѝерана доверба*, Канеман ја опишува нашата неспособност да го препознаеме сопственото незнаење и неизвесноста на настаните, па склони сме да го преценуваме нашето разбирање на светот и да ја потцениме улогата на случајноста. Преголемата самодоверба се храни од привидната извесност што ни ја дава ретроспективата. Нашите интуиции и претчувства изгледаат повистинити откако ќе се случат („знаев дека ќе биде така“). Тенденцијата да се ревидираат минатите верувања од перспектива на актуелното случување создава силна когнитивна илузија за моќта на предвидувањето. Честопати добрите одлуки или избори се резултат на среќни околности, а не на добро искористени знаења или мудрост. Сепак, Канеман препорачува за важни одлуки или избори да се користат алгоритми, доколку се достапни, наместо потпирање на интуицијата. Не треба секогаш да ѝ се верува дури ни на интуицијата на експертите, која авторот ја толкува како брза рекогниција на образецот. Таа е оправдана само ако се исполнети два условия: експертот е во средина која е доволно вообичаена за да биде предвидлива и тој ја

осознал таа правилност преку искуството (практиката). Во овој контекст, извор на грешка може да биде и оптимистичната илузија за добро планирање на важни проекти, без да се земе предвид најлошото сценарио. Затоа се препорачува при планирањето рационално да се проценат веројатностите за добивките и загубите, па и да се консултираат лица кои имаат искуство со слични проекти.

Избори е насловот на четвртиот дел, во кој се преиспитуваат претпоставките на стандардната економија дека луѓето рационално донесуваат одлуки и вршат избори врз основа на очекуваната корисност. Авторот поаѓа од идејата дека економистите и психолозите размислуваат поинаку за психичките особини на луѓето, повикувајќи се на поделбата на Економисти (Econs) и Луѓе (Humans), што ја предложил бихевиоралниот економист Ричард Талер. За разлика од Економистите, Луѓето што ги проучуваат психолозите имаат Систем 1. Нивниот поглед на светот е ограничен на информациите што им се достапни во моментот, па не се толку конзистентни и логични како Економистите. Канеман критички се осврнува на тезата на Бернули, економист од 18 век, дека парите имаат фиксна вредност, затоа што тој не ја зел предвид личната перспектива на секоја индивидуа. Тој истакнува дека доживувањето на материјалните добивки и загуби зависи од референтната точка на нивно вреднување, која се темели на индивидуалната материјална состојба. Во овој контекст се изложени клучните идеи на теоријата на изгледи, создадена од Канеман и Тверски. Оваа теоријата го опишува начинот на кој луѓето избираат меѓу алтернативите кои вклучуваат ризик, во услови кога веројатноста на исходот е позната. Според неа, луѓето вршат избори главно врз основа на потенцијалната вредност на загубите и добивките, а евалуацијата ја прават користејќи хевристики. Тие се посензитивни за потенцијалните материјални загуби отколку за потенцијалните добивки, па во ситуации кога треба да бираат меѓу облози, повеќето ќе ја изберат опцијата која нуди помала веројатност за загуба (на пр. го бираат облогот Б кога се понудени „облог А: 11/36 шанси за добивка од 160 долари и 25/36 за загуба на 15 долари или облог Б: 35/36 шанси за добивка од 40 долари и 1/36 за загуба на 10 долари“, стр.386).

Преку описот на начините на кои човечките избори застрануваат од правилата на рационалноста, авторот овозможува појасно да се разберат некои постапки, како што се игрите на среќа или купувањето осигурителни полиси. Луѓето се склони да им припишуваат поголема вредност отколку што заслужуваат на настани кои е малку веројатно дека ќе се случат, како што се високите добивки на лото, враќањето на коцкарските долгови од страна на губитникот или природните катастрофи. Исто така, тешко се признаваат

лошите материјални или емотивни инвестиции (никој не сака да се чувствува како „лузер“!), па луѓето упорно вложуваат пари во губитнички проекти, остануват во лоши бракови и во занимања што не ги прават среќни.

Во петтиот дел, насловен како *Двете јас*, Канеман ги опишува искусственото јас и сеќавачкото јас, кои секогаш не дејствуваат усогласено, за да покаже зошто понекогаш ја бираме полошата опција или даваме нереални проценки на сопствената благосостојба. Авторот предупредува дека луѓето се „жртви“ на нерелијабилните сеќавања и тоа го поткрепува со експериментални докази. Во повеќе истражувања се потврдило дека луѓето се поподготвени да повторат лошо искуство со позитивен исход, иако болката траела подолго, отколку да одберат кратко болно искуство кое до крај останало непријатно. Оттука следува заклучокот дека се памтат само крајните или врвните моменти на некој настан, па во согласност со нив се вреднува целото искуство без да се земе предвид неговото траење. Автоматското формирање сеќавања, кое е карактеристично за Систем 1, може да придонесе полошата епизода да остане во подобро сеќавање, така што кога подоцна ќе се бира која епизода да се повтори, ќе надвлее сеќавачкото јас и ќе придонесе за изложување на непотребна болка. Разликувањето меѓу двете јас е особено важно да се прави при мерењето на благосостојбата, па одговорите на прашањата за глобалната благосостојба треба да се земат со резерва. Испитаниците често го заменуваат потешкото прашање „Општо земено, колку си среќен/на?“ со полесното прашање „Колку си среќен/на сега?“ Канеман укажува дека она што го прави искусственото јас среќно не е истото тоа што го задоволува сеќавачкото јас и тоа треба да се земе предвид како во истражувањата, така и во градењето политика за обезбедување поголема благосостојбата на популацијата. На личен план, пред да си го прогласиме животот за (не)среќен, треба добро да размислиме на што ги темелиме тие заклучоци и да не дозволиме да не водат сеќавањата и интуицијата.

Во заклучното поглавје авторот по обратен редослед ги разгледува импликациите на трите дихотомии претставени во книгата: меѓу искусственото јас и сеќавачкото јас, меѓу Економистите и Луѓето, и меѓу автоматскиот Систем 1 и темелниот Систем 2. Како кулминација на изложените тези се поставува очекуваното прашање: *Што може да се стори за да се избегнат когнитивните илузии и пристрастностите, а да се подобрат процените и одлуките?* „Начинот на кој може да се спречат грешките што произлегуваат од Систем 1 во принцип е едноставен: препознајте ги знаците дека се наоѓате на когнитивно минско поле, забавете и побарајте засилување од Систем 2.“ – вели Канеман (стр. 452). За жал, луѓето не поседуваат предупредувачки свончиња

кои ќе засвонат пред да направат сериозни грешки, а гласот на погрешната интуиција може да биде посилен од гласот на разумот. Затоа е добро да се познаваат ограничувањата на умот и да се подигне свеста за широкиот репертоар на когнитивни заблуди.

Книгата „Мислење, брзо и бавно“ нуди практичен увид во начинот на донесување одлуки во професионалниот и личниот живот и упатува на техниките кои можат да се користат за да се одбегнат менталните обрасци кои залажуваат и создаваат илузија на валидност. Иако е научна книга која се базира на емпириски докази, јазикот со кој е напишана и примерите со кои се поткрепени проникливите согледувања на авторот, ја прават читлива и интересна за пошироката читачка публика. Тоа е книга која, додека ја читаме, нè поттикнува да ги преиспитаеме одлуките што сме ги носеле во различни животни ситуации и која сигурно ќе го промени начинот на кој сме навикнале да размислуваме за мислењето.

Елена Ачковска Лешковска
*Институција за психологија, Филозофски факултет,
Универзитет „Св.Кирил и Методиј“ – Скопје*